

В.В. Скирда, І.М. Скирда
(Харків)

ФІНО-УГОРСЬКА ПРОБЛЕМАТИКА НА АРХЕОЛОГІЧНИХ З'ЇЗДАХ В УКРАЇНІ

У статті розглядаються питання фіно-угорської проблематики, що стали приводом до обговорення на археологічних з'їздах в Україні у кінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Ключові слова: Археологічний з'їзд, старожитності, фібула, фіно-угри.

На археологічних з'їздах, які почали проводитися в Російській імперії з 1869 р., значна увага приділялася етнічній атрибуції різноманітних археологічних пам'яток та етнографічним дослідженням народів, що мешкали на території колишньої Російської держави. З п'ятнадцяти з'їздів шість відбулося в Україні: два з них – в Києві, і по одному в Одесі, Харкові, Катеринославі та Чернігові. Перший із них відбувся у 1874 р. в Києві (ІІІ Археологічний з'їзд). На цьому з'їзді спеціальної уваги фіно-угорській проблематиці дослідники, які брали участь в його роботі, не приділяли (*Труди, 1878, т. 1; 1878, т. 2*). Хоча М.П. Дашкевич у доповіді, присвяченій значенню Болохівській землі в російській історії, згадував про те, що у 1233 р. князь Данило Галицький, разом із Володимиром Рюриковичем, виступили в похід проти угрів, які відступали від Перемишля до Галича (*Дашкевич 1878, с. 77*). Однак, на нашу думку, такі

згадки важко вважати спеціальними дослідженнями з фіно-угорської проблематики.

Наступний археологічний з'їзд на території України відбувся у 1886 р. в Одесі (VІ Археологічний з'їзд). На цьому з'їзді А.Ф. Ліхачов виступив із доповіддю про наявність скіфських елементів у чудських старожитностях (*Лихачев 1886, с. 135-188*). Вважаючи чудь східно-фінським населенням і спираючись на дані археологічних розкопок у межах Казанської губернії (в першу чергу Ананьївського могильника та пам'яток поблизу Білярська), дослідник доводив, що фіно-угорське населення Волго-Камського регіону, починаючи з кіммерійських часів, підтримувало зв'язки із населенням Північного Причорномор'я. А.Ф. Ліхачов підкреслював, що вироби мистецтва чуді мали витоки в Азії. Вчений також відзначав, що значна кількість дослідників відносила до фінського етносу відомих за писемними джерелами аорсів та сіраків (*Лихачев 1886, с. 185, 188*). Розглядаючи населення, що залишило по собі Ананьївський могильник, дослідник особливу увагу звернув на свідчення професора Е.І. Ейхвальда, який вважав, що цю пам'ятку залишило населення, споріднене з гунами, котре «...под именем угорской или югорской чуды занимало

долини северного Урала, оттуда пошли на юг и под именем угров поселились на Дунае» (*Лихачев 1886, с. 167*).

На цьому ж з'їзді М.Ю. Бранденбург, спираючись у першу чергу на матеріали, здобуті ним під час розкопок середньовічних курганів в південному Приладожжі, зробив спробу визначити етнічну належність фібул, що були знайдені під час археологічних розкопок у похованнях на території Європейської Росії (*Бранденбург 1886, с. 208-215*). Головну увагу дослідником було приділено шкарлупоподібним, щитоподібним та брошкоподібним фібулам. Вчений відзначав, що всі види цих фібул, хоча й мали аналогії серед норманських матеріалів, були виготовлені місцевим фінським населенням й особливо часто зустрічалися в курганних похованнях мерян – фіно-угорського населення. На думку М.Ю. Бранденбурга, меряни могли бути русами, про яких згадував Ібн-Фадлан, вказуючи на наявність в них шкарлуподібних фібул. Існування подібних прикрас було засвідчено й етнографічними даними у мордві (*Там само, с. 212-213*). До того ж, дослідник виділив особливий тип фібул, який зустрічався лише у похованнях мерян. Ці фібули мали форму рівностороннього трикутника із закругленими кутами і ввігнутими сторонами. Їх лицьова поверхня була вкрита орнаментом і позолотою. До винятково мерянських матеріалів М.Ю. Бранденбург відніс знайдені ним кільцеподібні та підковоподібні пряжки. Подібні до них пряжки продовжували використовувати фінські народи Півночі Росії для застібвання вороту сорочки й у ХІХ ст. (*Бранденбург 1886, с. 214-215*).

Д.М. Анучін виступив на VI Археологічному з'їзді з доповіддю про деякі форми стародавніх руських мечів (*Анучин 1886, с. 235-252*), в якій також приділялася увага фіно-угорській тематиці. Поперше, дослідник відзначав, що скіфські мечі мали схожість з бронзовими та мідними чудськими кинджалами (*Там само, с. 241*). Стосовно середньовічної епохи, Д.М. Анучін відзначав, що більшість мечів, які були знайдені на території Європейської Росії, за своєю типологією, були фактично тотожними скандинавським.

Але він не виключав можливості наявності у слов'янського і фіно-угорського населення регіону мечів власної форми. До числа таких місцевих виробів вчений відніс фрагменти клинків, знайдених у Муромі та кілька уламків мечів з Ярославських та Володимирських курганів. Особливу увагу Д.М. Анучін приділив мечу, знайденому в курганному похованні у Рибинському повіті Ярославської губернії (*Анучин 1886, с. 250, табл. 1, рис. 2*).

Фіно-угорська проблематика на з'їзді в Одесі розглядалася й в етнографічних працях. Зокрема, П.І. Вісковатов навів дані про незначну кількість естів – фінського населення, яке в ХІХ ст. мешкало на території Псковської губернії, описуючи їх обряди та звичаї (*Вистоватов 1889, с. 83-86*). Дослідником було зазначено, що в цього населення він зустрічав прикраси у вигляді фібул і пряжок, аналогічні мурянським, про які вказував у своїй доповіді М.Ю. Бранденбург (*Там само, с. 85*).

З доповідей, що були проголошені на ХІ Археологічному з'їзді, який проходив у Києві в 1899 р., до фіно-угорської проблематики слід віднести виступ О.Л. Погодіна про співвідношення індоєвропейських племен до фінів. Дослідник, спираючись на дані археологічних розкопок, відзначав, що давній народ, який мешкав на території Південної Росії та Угорщини, за своїми антропологічними ознаками, відносився до доліхоцефального чистого типу, який змінювався у залежності від того, як він віддалявся від Карпат на південь, схід або захід. Це дало підставу О.Л. Погодіну стверджувати етнічну та антропологічну близькість індогерманських та фіно-угорських народів (*Протоколы, 1889, с. 102*).

На цьому археологічному з'їзді дослідники ще кілька разів поверталися до фіно-угорської проблематики в процесі обговорення доповідей. Зокрема, К.М. Мельник, беручи участь у обговоренні виступу О.І. Черепніна, ставила питання про належність семилопатових сережок, знайдених під час розкопок Рязанських курганів, фіно-угорському населенню. Однак, О.І. Черепнін та В.І. Сізов висловились за те, що такий тип сережок був беззаперечно слов'янським

(*Протоколи 1889, с. 127*). Обговорюючи доповідь О.П. Покровського про черепи кочівників, угорський дослідник Белла Пошта висловив припущення, що один із них міг бути угорським. Однак більшість дослідників виступили за сумнівність такого припущення, через наявність у черепа монголоїдних рис (*Там само, с. 151-152*). До фіно-угорської проблематики на XI Археологічному з'їзді зверталися не лише археологи. Д.І. Багалій зробив короткий огляд доповіді М.Є. Северного, в якій стверджувалося, що більшість географічних назв на території Тульської і Калузької губерній мали не слов'янське, а фінське походження (*Там само, с. 146*).

XII Археологічний з'їзд, який 1902 р. проходив у місті Харкові, також не відрізнявся широким спектром питань, пов'язаних із фіно-угорською проблематикою. Тим не менше, досить широкого резонансу отримала доповідь В.О. Городцова, присвячена розгляду матеріалів, пов'язаних із похованнями, супровідними залишками скелетів коней. Згадки про цю доповідь з'явилися не лише у фахових виданнях, а й у засобах масової інформації (*XII АС 1902; ОПИ ГИМ, л. 212, 253*). На думку вченого, обряд поховання з конем на територію Європейської частини Росії був привнесений з Азії представниками урало-алтайської мовної гілки і, в першу чергу, сприйнятий фіномовним населенням (*Известия XII АС, 1902, с. 30; Протоколы 1902, с. 286*). Однак, більша частина учасників з'їзду не підтримала гіпотезу дослідника (*Известия 1902, с. 30-32*).

На XIII Археологічному з'їзді, який проходив у 1905 р. в Катеринославі, фіно-угорська проблематика також спеціально не підіймалася, але, з приводу доповіді В.З. Завітневича, присвяченої класифікації курганів за типами, деякі дослідники висловилися за певні риси курганних поховань, що були характерні для фінського населення (*Протоколы 1907, с. 151-153*).

На останньому всеросійському археологічному з'їзді, який проходив в Україні у 1908 р. в Чернігові, фіно-угорська проблематика також не розглядалася (*Труды 1910-1911*).

Таким чином, розглянуті нами матеріали дають змогу дійти наступного висновку: не зважаючи на те, що фіно-угорська проблематика не була провідною на археологічних з'їздах, що відбувалися в Україні, дослідники неодноразово зверталися до неї у зв'язку з її важливістю. Цей факт слід пояснити тим, що коло питань археологічних з'їздів, у першу чергу, було пов'язане з вивченням старожитностей місцевостей, де проходили ці наукові форуми, а в Україні пам'ятки, пов'язані з фіно-угорським населенням, на той час були майже невідомі.

Труды 1878

Труды III АС в России, бывшего в Кіеве в августе 1874 года. – Кіев: изд. МАО, 1878. – Т. 1.

Труды 1878

Труды III АС в России, бывшего в Кіеве в августе 1874 года. – Кіев, 1878. – Т. 2.

Шашкевич 1878

Дашкевич Н.П. Болоховская земля и ее значение в русской истории / Н.П. Дашкевич // Труды III АС в России, бывшего в Кіеве в августе 1874 года. – Кіев, 1878. – Т. 2.

Лихачев 1886

Лихачев А.Ф. Скифские элементы в чудских древностях Казанской губернии / А.Ф. Лихачев // Труды VI АС в Одессе (1884 г.). – Одесса, 1886. – Т. 1.

Бранденбург 1886

Бранденбург Н.Е. К вопросу о типах фибул, встречаемых в древних могилах Европейской России / Н.Е. Бранденбург // Труды VI АС в Одессе (1884 г.). – Одесса, 1886. – Т. 1.

Анучин 1886

Анучин Д.Н. О некоторых формах древнейших русских мечей / Д.Н. Анучин // Труды VI АС в Одессе (1884 г.). – Одесса, 1886. – Т. 1.

Висковатов 1902

Висковатов П.И. Некоторые сведения об эстах, живущих в пределах Псковской губернии / П.И. Висковатов // Труды VI АС в Одессе (1884 г.). – Одесса, 1889. – Т. 4.

Протоколы 1902

Протоколы заседаний XI Археологического съезда // Труды XI АС в Кіеве 1899. – Москва., 1902. – Т. 2.

XII АС 1902

XII Археологический съезд // Южный край. – г. Днепропетровск. – 1902. – 17 августа.

ОПИ ГИМ

ОПИ ГИМ. – Ф. 17. – Оп. 1. – Д. 632.

Известия XII АС 1902

Известия XII Археологического съезда в Харькове, 15-27 августа 1902 г. – Харьков, 1902.

Протоколы 1905

Протоколы заседаний XII съезда // Труды XII АС в Харькове. 1902. – Харьков, 1905. – Т. 3.

Протоколы 1907

Протоколы заседаний XIII съезда // Труды XIII АС в Катеринославе. – Москва, 1907. – Т. 2

Труды XIV АС 1910-1911

Труды XIV АС в Чернигове 1908 г. – Москва, 1910-1911. – Т. 1-3.

Скирда В.В., Скирда И.Н.

**ФИННО-УГОРСКАЯ ПРОБЛЕМАТИКА
НА АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ СЪЕЗДАХ
В УКРАИНЕ**

Из пятнадцати Археологических съездов, которые были проведены в Российской империи, шесть принимали города Украины: два из них были проведены в Киеве и по одному: в Одессе, Харькове, Екатеринославе и Черниго-

ве. В результате исследования материалов съездов было установлено, что финно-угорская проблематика поднималась не на всех украинских съездах, так как это соответствовало реальной ситуации знаний того времени о финно-уграх на территории Украины.

Ключевые слова: Археологический съезд, древности, фибула, финно-угры.

V.V. Skirda, I.N. Skirda

**THE FINNO-UGRIC PROBLEMATIC
AT THE ARCHAEOLOGICAL CONGRESSES
IN THE UKRAINE**

Out of the fifteen Archaeological Congresses held in the Russian Empire the six took place in the Ukraine: two in Kiev, and once in Odessa, Kharkov, Ekaterinoslav and Chernigov. The study of these congresses resulted conclusion that the Finno-Ugric problematic was not a necessary part of the Ukrainian congresses.

Keywords: Archaeological Congress, antiquities, fibula, Finno-Ugric.

Скирда Ірина Миколаївна

викладач Харківського училища культури, пошукач кафедри історіографії, джерелознавства та археології історичного факультету Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна

e-mail: skirina1974@mail.ru

61077 Україна, м. Харків-77, пл. Свободи, 4, Харківський національний університет